

ЕПОХА, ЗАФІКСОВАНА У СВІЧАДІ ЛЮДСЬКОЇ ДУШІ

Коцюбинська М.Х. Зафіксоване і нетлінне. Роздуми про епістолярну творчість. — К.: Дух і Літера, 2001. — 300 с.

В культурному житті України поява такої книги явище, як нині прийнято казати, знакове, бо й справді позначає певною віхою окреслений етап зростання не лише суто філологічної науки чи якогось із її підрозділів, а цілу сферу гуманітарного буття української нації в ХХ столітті. Саме тому, розмова про книгу Михайлини Хомівни Коцюбинської “Зафіксоване і нетлінне. Роздуми про епістолярну творчість” від початку виходить за межі розмови лише про осмислення автором епістолярію недавньої й далеких епох і стає спробою поміркувати про Людину та її незнищенність під людським пресом епохи, крізь яку пробивався палімпсест людської ширості, тепла і любові. Тим більше, що привід для такого міркування якнайкращий — “зафіксований й нетлінний” завдяки дружньому епістолярному слову голос Людини, що, пройшовши живим крізь тисячі знищень ще з більшою силою залунав сьогодні, в, здавалося б, таку естетично далеку від минулого добу постмодерну та гіпертекстуальності.

Привертаючи увагу до листа як явища культурного буття кожної нації М.Х.Коцюбинська робить акцент на особливості цього “інтелектуального продукту”, на органічній єдності творчого і документального начал у епістолярному слові: “Явище межове — на зіткненні різних аспектів і “жанрів” людської поведінки, різних рівнів самоусвідомлення людини. Від здійснення суто житейських...комунікативних функцій — до самоцінних виявів духу”. Про-

МИХАЙЛИНА КОЦЮБИНСЬКА

«ЗАФІКСОВАНЕ І НЕТЛІННЕ»

РОЗДУМИ ПРО
ЕПІСТОЛЯРНУ ТВОРЧІСТЬ

Дух і Літера
Харківський правозахисний центр

стежуючи еволюцію епістолярію у різні епохи і у різних культурах. першорядну увагу автор цілком природно приділяє українському листуванню, зазначаючи: "В історії української культури епістолярний вид висловлювання мав особливе значення з огляду на характер її розвитку, на колоніальне й напівколоніальне минуле України, на мовні ... заборони, брак умов для вільного обміну думками". Листування, відтак, набуває характеру категорії культурософської, єднаючої буття нації у ціле за допомогою індивідуального самовираження особистості. Лист сам по собі є одним із таких універсальних сполучників, бо з'єднує різні свідомості, різні епохи й культурні коди у спільній семіосфері діалогчної (полілогічної) свідомості.

Особливу увагу в роботі класика нашого літературознавства приділено якраз оцій сполучувальній функції листа і листування і не лише поміж людьми, але й між епохами: "листи українських діячів, які збереглися...неоціненні. Як свідчення епохи і як живий, нічим не спотворений голос автора. В них знаходимо... те, що не могло бути висловлено, не могло бути зафіксоване інакше, крім як у листі". Наголошуючи на цьому незаперечному факті, автор окреслює перспективну магістраль дослідницької діяльності, за якою, певне, слід піти й іншим вченим — знавцям вітчизняного епістолярію, адже йдеться про значеннетворчу, культуротворчу функцію листа, що перебуває у тісному взаємоданні з філософським оцінюванням як історичної, так і повсякденно-буттєвої реальності. У такому контексті доля листа — також особливий предмет дослідження, особлива сторінка національної духовної історії, до того ж ще маловивчена. У монографії розглядається "епістолярна панорама доби" і саме як панорама доби постає листування як чинник культурної дійсності, який за своєю природою покликаний бути одним із її співтворців.

Саме тому в рецензованій праці сконцентровано увагу на різнопланових, навіть різнополярних шарах українського епістоляріуму від Григорія Сковороди та Михайла Ковалинського через листи Шевченка, спадщину Стефаніка і Олеся до "голубих диліжансів" ВАПЛІТян і вишуканої й пристрасної "епістолярної прози" недавнього минулого — листів "шістдесятників", серед яких правдивою перлиною є аналітично впорядкований й підготований до друку

в 1990-ті роки автором даної монографії енциклопедичний епістолярій В. Стуса. Ось ця остання сторінка української епістолярної спадщини становила до виходу книги свого роду “terra incognita” нашої культури, яка завдяки тонкому й делікатному підходові автора дослідження починає говорити з читачем своїми справжніми, хоча й дещо призабутими голосами серед яких голоси художників Катерини Білокур і Марії Примаченко, Алли Горської та Опанаса Заливахи, яких відкриваєш як митців у первісному, ще бароковому взаємодданні різних значень цього слова, письменників Є. Сверстюка та І.Світличного, “листи високого болю” Вал. Марченка із табірної неволі до матері, які, як і листи В.Стуса, піддаються глибокому й тактовному аналізу.

Окремо виділяється автором монографії літературна вправність авторів листів, їх особливе вміння грати у “інтелектуалізовану езопову мову”, майстерність епістолярної іронії та евфемістичних шарад, які, крім звичайної для вільної людини, що знаходиться у лабетах тоталітарної дійсності, реалізації потреби вільного висловлювання виконували ще й функцію “способу утвердження в екстремальних умовах”, “підкорення собі середовища”. Саме така художня реалізація гри у епістоляріумі “шістдесятників” свідчить про неабиякий духовний і творчий потенціал, що знову повертається до інтелектуального колообігу життя нації. Певне, саме через це один із розділів дослідження має назву “Лист як художній феномен”. В розділі зазначається: “Епістолярій — вдячне поле для роздумів і спостережень над *стилістичною органікою* письменника, адже листи і художній доробок — це різні прояви творчої енергії однієї і тієї ж людини” (курсив М. Х. Коцюбинської). Слід зауважити, що у даному розділі подається прикметна й широка панорама аналітичного осмислення стилістики епістолярію як такого і серед досліджуваних творців послань Р. М. Рільке, М. Цветаєва, Б. Пастернак, П. Чайковський та Н. фон Мекк, П. Тичина та Л. Папарук та багато інших.

Увагу дослідника авангарду 20-х років, безперечно, приверне листомонтаж Ю. Яновського і сповнені *невисловленого*, але *почутого* болю листи М. Драй-Хмари до рідних з Колими і високий ліричний роман у листах Павла Тичини та Лідії Папарук. Не можна не погодитись із одним з висновків дослідження: “Збереження і оприлюднен-

ня епістолярної спадщини і введення її у культурний обіг — це проблема екології культури, збереження *повіноцінного* культурного довікілля. Зрештою, це проблема культури взаємин між людьми... уміння *чути* один одного". (курсив М. Х. Коцюбинської). Якщо абстрагувати міркування від філологічно-літературознавчої конкретики, то вийде, що книга ця саме про вміння чути Людину у всі епохи, "під снігом лютої зими" (О. П. Діденко) тоталітарного тиску й сьогодні, коли серед бурхливих потоків теле- і радіослів та політичних галасливих закликів по справжньому бракує щирого, даруйте неологізм, "непіарного" слова, яке б (нестерпна розкіш спілкування!) ще й почуте було співрозмовником і епохою. Мабуть через те, що ці роздуми вчать умінню чути й судився їм вдячний відгук серед українського читацького загалу, бо вже й зараз, ледь по виході книги, важко її знайти навіть у столичних книгарнях, а тільки це, погодьмося, свідчить про більш ніж суто науково-філологічне її значення.

Виразною частиною рецензованої книги є і її додатки. Власне, слово "дodatки" тут має дещо умовний характер, попри те, що винесене у заголовок підрозділів. На наш погляд, маємо вести мову про унікальні приклади, скеровані на виховання вміння чути за допомогою живих листів, звернених до З.Геник-Березовської. Її кореспондентами були І. Дзюба, Р. Корогодський й сама автор монографії. Власне, масив листів М. Х. Коцюбинської до З. Геник-Березовської є окремим (хоча й контекстуально заординованим) шаром всього українського епістоляріуму ХХ ст., а за своїм значенням, на наш погляд, не поступається аналізованому у дослідженні епістолярному доробкові К. Білокур або В. Стуса. Багатьом дослідникам, які прагнуть побачити дійсний, неспотворений цензурою й тому неафішований, лик епохи ці листи видадуться прикладом справжньої культури спілкування, яка дивовижним чином еднається з легкістю мовного стилю, глибоким інтертекстуальним змістом, щирістю буттєвих подробиць, які, полишаючи повсякденну дійсність і переходячи до листів, стають повідомленнями про сам аромат недавньоминулого, стаючи нематеріально окресленими абрисами людського життя і чуттів. Зрештою, опубліковані листи — потужний чинник, бо, адекватуючись в сьогодення, змушують по-новому бачити не лиш минуле, але й майбутнє і сучасність, про-являють нові моральні орієнтири. І з одної, здавалося б побутової

замальовки, виростає пагін іншого, заборонено-забутого ставлення до дійсності й людини.

І ще на одну обставину хочеться звернути увагу. Наведений у додатках епістолярій переконливо свідчить: українська інтелігенція Сковороди і до “шістдесятників” була й лишається категорією чи не найприцильніш знищеною і, водночас, незнищеною. Завжди існуючи в режимі “забороненого іншого” вона берегла і саму націю, і її мову, й самий дух українства, лишаючись саме у листах нецензурованою (хоча й підцензурною), появляючи там не стільки опозиційність, скільки *іншість* стосовно чужорідного тиску й породжуваної ним реальності. І не мало значення, де живе український інтелігент — в Чехословаччині (З. Генік-Березовська), Києві (М. Коцюбинська) чи Умані (Н. Суровцева). Важливою була ота “гуманітарна аура нації”, яку творили й творять ці люди, являючи її у найбільш жанрово “демократичному” виді — у листах.

Завершуючи (точніше, ставлячи багатокрапку) дані міркування закцентуємо ще на одному суттєвому моменті. В сучасному українському літературному процесі небагато вартісних книжок, в добром розумінні “конкурентноздатних” до творів зарубіжних класиків, яких зараз багато видають “Дух і Літера”, “Основи” та інші видавництва. Свого роду маємо зараз, як в епоху Київської Русі, етап “перекладної літератури”. Вихід же поряд з творами Е. Левінаса, П. Рікера, Ю. Габермаса чи С. Аверинцева творів М. Х. Коцюбинської — подія, яка не може не радувати кожного читаючого українця. А якщо осмислити й те, що по довгих десятиліттях вимушеного мовчання, знову маємо змогу чути її голос, й те, що як і С. Аверинцев, Михайлина Хомівна продовжує плідно працювати в гуманітарному дискурсі, то слід лиш побажати українському читачькому загалові якомога частіших зустрічей з новими статтями й книгами великої сучасниці.

Павло Ямчук